

De families Marcus-Gwirzmann en Schaffit-Marcus.

Deze stenen, beiden liggend op de grond voor de zerken van de ouders van Nanny Ruth (Ruth) Schaffit trokken de aandacht. En achteraf terecht!

Want na wat even surfen op het internet bleek er een heel bijzonder en onwaarschijnlijk verhaal achter te zitten.

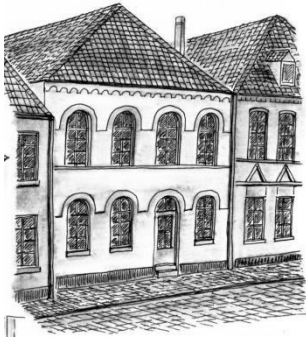
In 1935 vluchtte het gezin Schaffit van Berlijn naar Arnhem, omdat enige jaren daarvoor Ruths oom en tante (de zus van haar moeder) daar ook naar toe waren gevlucht.

Eerst de familiegeschiedenis van beide families in vogelvlucht.

	* datum	* plaats	& datum/plaats	∞ datum	∞ plaats	oud
Louis Marcus & Esther Gwirzmann	22.03.1890 27.05.1894	Rees, Dld Ruszany, Rus Rees	1919 Berlijn	29.10.1842 27.10.1842	Auschwitz Auschwitz	52 48
4 kinderen: Nanni Gideon Boris Ruth	23.06.1920 22.08.1922 20.09.1924 05.02.1930	Rees Rees Rees Rees		na 1945 na 1945 na 1945 na 1945		
Jankel (Jacob) Schaffit & Elfriede Marcus	26.03.1885 17.03.1894	Kobrin, Rusl. Rees	31.10.1917 Berlijn	09.10.1944 18.01.1974	Arnhem Heelsum	59 79
dochter: Nanny Ruth Schaffit	24.09.1918	Berlijn		28.09.2005	Heelsum	87
dienstbode: Josefine Bockting	1897	Rees		1986	Heelsum?	~93

De niet joodse dienstbode van de Schaffits is toegevoegd omdat zij een heel belangrijke rol heeft gespeeld voor de familie en er onlosmakelijk mee was verbonden.

Louis en Elfriede Marcus zijn beiden geboren in Mehr, gemeente Rees, een stadje aan de Rijn dat zo'n 15 km bovenstreams ligt van Emmerich. Omstreeks 1930 woonden er zo'n 30 joodse burgers in Rees. Hun ouders waren Jacob Levy Marcus (geboren op 13-08-1843 in Rees en overleden op 16-04-1925 in Rees, beroep veehandelaar) en Nanny Cahn (geboren in 1850 in Stommeln en overleden op 26.02.1899 in Rees). Het gezin telde drie zoons en één dochter. Louis zou als enige van het gezin omkomen in de oorlog.

Links de synagoge in Rees in 1930, van binnen verwoest bij de Kristallnacht in 1938 en geheel vernietigd door een bombardement in februari 1945. Op de gedenksteen staat: "An dieser Stelle stand seit etwa 1940 die Synagoge der ehemaligen jüdischen Gemeinde von Rees. Sie wurde im Februar 1945 bei einem Bombenangriff auf Rees zerstört. ". Rechts een beeld van de vroegere Oberstad Reest.

Louis Marcus en Esther Gwirczmann.

Esther werd in 1894 in Ruzany (of Roezjany) geboren. In het stadje woonden toen relatief veel joden. Het ligt in het Poolse deel van het toenmalige Rusland en het huidige Wit-Rusland ergens halverwege Minsk en Warschau. De Israëliische premier Yitzhak Shamir is er in 1915 geboren. Het ligt zo'n 80 km ten noordoosten de stad Kobrin, waar haar zwager Jakob Schaffit vandaan kwam.

De synagoge in Ruzany in betere tijden

en restanten van de joodse begraafplaats

Louis en Esther trouwden in Berlijn en dus zal Esther daar toen wel gewoond hebben. Mogelijk was ze een goede kennis van haar latere zwager Jakob Schaffit die uit hetzelfde gebied afkomstig was. De vier kinderen van Louis en Esther zijn allen in Rees geboren.

Louis Marcus was er handelaar in graan en vee. In 1929 werkte hij in de gemeenteraad van Rees voor de "Wirtschaftspartei". Na 1 april 1933 werd hij in preventieve hechtenis genomen en meegenomen naar de stadsgevangenis in Rees.

De familie vluchtte naar Arnhem, waar ze van 1933 tot 1942 op Frombergstraat 31, in een zijstraat van de Amsterdamseweg nabij het station, hebben gewoond.

Louis was directeur van EFMA (Feine Marke), een bedrijf voor grondstoffen voor de papier- en glasindustrie.

De kinderen gingen er naar de Joodse School (met godsdienstles op woensdagmiddag en zondagmorgen).

Op 24 juni 1942 moesten alle joodse Arnhemmers hun fiets inleveren. Louis heeft de Duitse autoriteiten daarvan indertijd in kennis gesteld, maar schreef dat hij hem niet kan inleveren zonder toestemming van de bewindvoerder en die is vaak afwezig. In de kantlijn van de brief aan de Burgermeester staat dat de dochter telefonisch is meegedeeld, dat de fiets toch moet worden ingeleverd en dat ze dat moet doorgeven aan haar vader.

Hun bovenhuis op Frombergstraat 31.

Louis bracht zijn drie oudste halfvolwassen kinderen naar Zwitserland om hen te beschermen tegen deportaties. Op 17 september 1942 verzocht de Hoofdcommissaris van Politie te Arnhem opsporing, aanhouding en voorgeleiding van Louis Marcus en zijn echtgenote Esther Gwirczmann, beiden wonende te Arnhem. Zij werden ervan verdacht van woonplaats te zijn veranderd zonder de daartoe vereiste vergunning te hebben verkregen. Want de beide ouders en de twaalfjarige Ruth waren inmiddels gevloden. Mogelijk waren ze op weg naar Zwitserland, want waarschijnlijk in België werden ze gearresteerd. Vanuit het doorgangskamp Mechelen, het Westerbork van België, werden Louis en Esther naar Auschwitz afgevoerd, waar ze aankwamen op 24-10-1942 om drie respectievelijk vijf dagen later te worden vergast. De vier kinderen hebben allen de oorlog overleefd. Nanni verhuisde naar Amsterdam, Gideon en Ruth emigreerden beiden naar Israël.

Het pand Markt 12 in Rees met de geplaatste Stolpersteine:

“HIER WOHNTE LOUIS MARCUS, JG. 1890, DEPORTIERT 1942, ERMORDET IN AUSCHWITZ” en

“HIER WOHNTE ESTHER MARCUS, GEB. GWIRZMANN, JG. 1890, DEPORTIERT 1942, ERMORDET IN AUSCHWITZ” Ook voor gevluchte joden werden in Duitsland Stolpersteine gelegd. .

Jankel (Jacob) Schaffit en Elfriede Marcus.

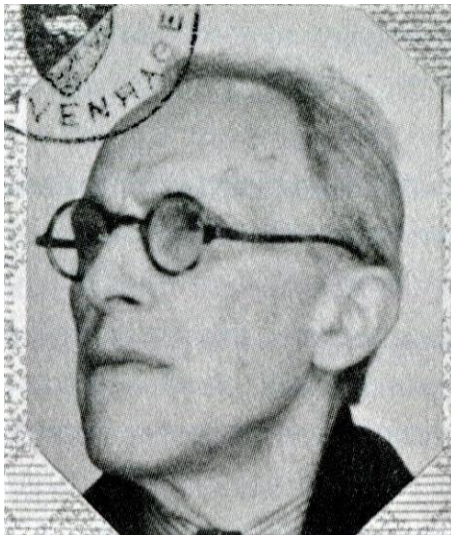

Jacob Schaffit werd in 1885 geboren in de overwegend joodse stad Kobrin in de zuidwestelijke punt van het huidige Wit-Rusland. Aan het eind van dit verhaal wordt er dieper op ingegaan. Destijds behoorde het bij het Poolse deel van Rusland. Zijn vader was rabbijn, maar zelf deed hij weinig aan religie. Na de middelbare school op een joods internaat in Frankfurt (a/d Oder?) studeerde hij werktuigbouwkunde en elektrotechniek in Braunschweig en promoveerde. Hij wordt eigenaar van een fabriek voor elektrische apparaten. Hij maakte naam als uitvinder. Hij trouwde in 1917 met de in Mehr bij Rees geboren Elfriede Marcus. Een jaar later werd Nanni Ruth geboren. Josefina Bockting kwam er werken als huishoudelijke hulp en kindermisje. Zij was drie jaar jonger dan Elfriede en dochter van een eenvoudige niet-joodse boer uit het zelfde dorp. Kennelijk was de joodse familie Marcus goed geïntegreerd in Mehr. Ook het lidmaatschap van zwager/broer Louis van de Gemeenteraad geeft blijk van deze integratie.

(foto links, Rabbijn Schaffit met vrouw en dochter)

Na de revolutie van 1917 deed Jacob afstand van zijn Russische nationaliteit en werd stateloos. In 1928 werd hij genaturaliseerd tot Duitser, een status die Hitler later weer ongedaan maakte. Op de beruchte 'boycotdag' in 1933 werd hij gearresteerd en zijn auto in beslaggenomen. Het ging hier om een wraakactie van een werknemer die ooit geld leende van zijn baas en geen zin had om het bedrag terug te betalen. 'De arrestatie liep met een sissier af, maar had ook ernstiger gevolgen kunnen hebben. Ze waren immers vogelvrij. In het voorjaar van 1935 moesten ze zoals alle genaturaliseerde joden hun paspoorten inleveren. Vóór het verstrijken van de inleveringstermijn, vluchtten Jacob en Elfriede elk afzonderlijk, de een op Goede Vrijdag en de ander met Pasen, naar Arnhem, waar Elfriedes broer Louis twee jaar eerder naar toe was gevlucht.

In 1929 ging Ruth naar het Real-Gymnasium in Berlijn. Van een anti-joodse stemming heeft Ruth in eerste instantie geen last, maar in oktober 1934 haakte ze toch af. Ze had van familie in Rusland een visum gekregen en in oktober 1934 vertrok ze, zestien jaar oud, naar een tante in Leningrad (Sint-Petersburg). Ze kreeg er les van Duitssprekende docenten. Na een verblijf van twee jaar in Leningrad bood tante Rachil, zelf directeur van de talenafdeling van een bekend instituut, haar een universitaire opleiding aan. Voorwaarde was dat zij de studie ook afmaakt. Dan zou ze vijf jaar langer in Leningrad moeten blijven. Maar ook in Rusland zijn inmiddels - met politieke moorden en massaprocessen - de politieke spanningen zeer bedreigend geworden. De familie Schaffit koos voor gezinshereniging. In 1936 was reizen over land door Duitsland niet meer mogelijk. Ruth vertrok met een vrachtschip van Leningrad naar Londen en reisde van daaruit verder naar Arnhem.

Jacob Schaffit in 1941

Elfriede Marcus

Ruth Schaffit

Eerst wonen ze enige tijd aan de Parkstaat. In 1937 verhuizen ze voor vijf jaar naar een benedenwoning aan de Pels Rijkenstraat 24, een zijstraat van de Amsterdamseweg achter het station en dichtbij zwager en broer Louis. Vader en dochter moeten keihard werken om het hoofd financieel boven water te houden. Ruth past op de kinderen Mogendorff in de Pels Rijkenstraat en doet naaiwerk. Ze maakt 'modische' artikelen voor de firma Rothschild in de Steynstraat en incidenteel werkt ze voor Maison Spier, de bekende modezaak van de heer Reichenberger in de Cronjestraat en voor Au petit Paris, de zaak van mevrouw Frankfort in de Weverstraat 18. Vader Schaffit heeft intussen een werkplaatsje waar elektrische dompelaars worden gemaakt. Hij werkt aan een lichtgewicht pantsering voor vliegtuigen en nog voor de Duitse inval benadert hij Fokker. Het zal geen zin meer hebben.

In juni 1942 moeten alle joden hun fiets inleveren. Jacob heeft een bromfiets, die apart worden ingeleverd. Hij is niet van plan om zijn bezit zomaar af te staan en maakte hem onklaar. Woedend brengt een Duitse soldaat een paar dagen later het ding, dat niet aan te praten te krijgen was, terug met de woorden "Jüdischer Betrug". Weldra duikt de familie onder, eerst aan de Vijverlaan en later op Van Ruisdaelstraat 78.

Aanvankelijk blijft de dienstbode Josefina Bockting achter in Berlijn, maar in 1937 besluit ze het gezin, waar ze een hechte band mee had gekregen, toch achterna te gaan. Als gevolg van de anti-joodse maatregelen kunnen de Schaffits het echter financieel niet meer veroorloven om een huishoudelijke hulp hebben. Josefina vindt werk in Amsterdam, maar blijft in nauw contact met haar vroegere werkgever. Als Rijksduitse wordt ze door de Duitse autoriteiten benaderd met de vraag om lid te worden van het "Arbeitsfront", een nazi-instelling. In overleg met

Schaffit wordt ze lid. Vervolgens maken ze van de nood een deugd. Eind 1942 verzoekt Josefina de Duitse instanties met een smoes om woonruimte in Arnhem met in het achterhoofd de familie Schaffit bij haar thuis onder te laten duiken. Het verzoek wordt ingewilligd en ze krijgt een benedenhuis aan de Apeldoornseweg 38. De Schaffits trekken bij haar in. De ruimte en taken worden zodanig verdeeld dat hun aanwezigheid onopgemerkt blijft. Het helpt daarbij dat de Duitse Josefina bepaald niet welgezind was bij de burens. Van verschillende kanten krijgen ze bonkaarten waarmee Josefina de boodschappen doet bij verschillende winkels om geen verdenking op zich te laden.

Jacob, die zich zorgen maakt over de Duitse duikbootsuccessen, bedenkt verdedigingsmethoden en geeft die door aan een vroegere overbuurman in de hoop dat ze op de een of ander wijze bij de geallieerden terecht zullen komen.

Ruim anderhalf jaar gaat het goed met ze. Maar in September 1944 kondigen de Duitsers na de Slag om Arnhem evacuatie af van de bewoners omwille van hun veiligheid. Arnhem zou een frontstad worden met bombardementen in oktober. Wat nu? De Schaffits hebben weliswaar goede 'valse' persoonsbewijzen, maar vrezen met hun gebrekkige Nederlands argwaan te wekken als ze ergens aankloppen. Daarnaast heeft Josefina alleen een Rijksduits paspoort om zich te legitimeren. De vier wijken in overleg met de vertrokken bewoners uit naar het huis in de Van

Ruisdaelstraat, waar ze eerder waren ondergedoken. Ze blijven in een praktisch lege stad achter. De kelder wordt ingeruimd als schuilplaats. Op 9 oktober kijkt vader Schaffit vanuit de achterkamer met de verrekijker naar overvliegende Engelse bommenwerpers en krijgt daarbij een noodlottige hartaanval. De vrouwen vinden hem levenloos, zittend met zijn hoofd op het tafelblad. De volgende dag begraven ze hem in de achtertuin. Een week later wordt de voorgevel door een voltreffer van een granaat geraakt. Ze betrekken een woning aan de overkant, waar intussen zoveel was geplunderd en vernield dat alleen de keuken als woonruimte bruikbaar is. Ze slapen in de kelder.

Begin november horen ze gestommel in de hal. Ruth neemt pooshoogte en staat ineens voor een paar soldaten die op zoek zijn naar kostbare spullen. Plunderen was verboden en de mannen voelen zich betrappt. Ruth buit de situatie uit door naar werk te vragen en niet lang daarna komen Ruth en Josefina aan het werk bij twee officieren die in de buurt hun kwartier hadden gemaakt. Mogelijk in voormalige joodse woningen. Hun aanwezigheid wordt daarmee legitiem.

Ruisdaelstraat 78, de "nieuwe" voorgevel boven het woonkamerraam is zichtbaar.

Door granaatbeschietingen door de geallieerden vanuit het al bevrijde Nijmegen raken steeds meer huizen beschadigd. De drie vrouwen moeten steeds weer op zoek naar ander onderdak, zwerven door half Arnhem en komen uiteindelijk in een woning aan de Jacob Marislaan. Daar zien ze op 14 april 1945 enkele Canadese militairen Duitse soldaten met de armen omhoog voor zich uit drijven. Eindelijk zijn ze vrij.

Na de bevrijding wordt Jacob herbegraven op de joodse begraafplaats in Arnhem. Elfriede en Ruth krijgen de Nederlandse nationaliteit.

Josefina krijgt een 'ontvrijdheidsverklaring'. Ze blijft bij de familie tot dat ze overlijdt in 1986. Ze kreeg de eervolle Yad Vashem-onderscheiding voor hulp aan Joden.

Ruth doet staatsexamen en gaat naar Utrecht om psychologie te studeren. Als bedrijfspsychologe werkt ze mee aan de wederopbouw van Rotterdam.

Ze schrijft haar ervaringen op in het boek *'Mijn leven tussen Berlijn en Heelsum'* (Heelsum 2002).

Het graf van beide ouders met de herinneringssteen voor Ruth.

Apeldoornseweg 38.

Eerder woonde de joodse familie Herman Dormits op Apeldoornseweg 38. Herman was eerder getrouwd met Sophia Salomons, die in 1929 overleed. Zij kregen 8 kinderen, waarvan er 4 al voor de oorlog overleden en 4 met hun partners omkwamen in Polen. Herman hertrouwde eind 1930 met Elisabeth Kleerkoper. In 1942 werd het pand bewoond door drie vrouwen:

Elisabeth Dormits-Kleerkoper

∞ 12-02-1943 Auschwitz;

Dientje Rosenberg, alleenstaande vrouw,

∞ 27-11-1942 Auschwitz;

Heintje Dormits-Salomons, zij was te gast,

∞ 14-05-1943 Sobibor.

Heintje was een nicht van Hermans eerste vrouw Sophia Salomons en getrouwd met Jacob Dormits, een neef van Herman. Ze woonde met haar man in Zutphen;

Herman Dormits (∞ 16-04-1943 Sobibor) lag toen in het "joodse ziekenhuis", een villa achter het station op Amsterdamseweg 1-3. Dit was eigenlijk een tehuis voor jongens, waar in het begin van de oorlog joodse jongeren werden gehuisvest. Later kwamen daar joodse zieken bij zodat die onder de radar konden blijven bij de bezetter. Als patiënt is hij waarschijnlijk later afgevoerd.

(Apeldoornseweg 38, benedenwoning)

Dientje Rosenberg kwam al in november 1942 om, zodat mag worden aangenomen dat de bewoners van de Apeldoornseweg al voor november zijn opgepakt. Zoals gebruikelijk werd daarop de woning door de bezetter geconfisqueerd zodat deze kon worden toegewezen aan Josefine. Logisch dat de burens niks van de nieuwe Duitse buurvrouw moesten hebben.

Tenslotte iets over het joodse Kobrin, de geboorteplaats van Jacob Schaffit.

Kobrin Synagogue in 1949

Kobrin in vroegere tijden.

In 1897 telde de totale bevolking van Kobrin 10.408 personen. Onder hen waren 6.738 Joden, 65%! In 1915, tijdens de eerste wereldoorlog, kwamen veel joodse vluchtelingen aan in Kobrin die ontsnapten aan Duitse troepen. In die tijd woonden er meer dan 300 mensen op het terrein van de synagoge. Op 2 augustus 1915 lieten Duitse vliegtuigen een paar bommen vallen in het gebied van de synagoge, en de zuidwestelijke hoek van het gebouw kreeg ernstige schade. Het werd 3 jaar later in 1918 gerestaureerd.

Tussen 1895 en 1921 emigreerden meer dan 900 joden vanuit Kobrin naar het buitenland. Volgens de volkstelling van 1923 telde de Joodse bevolking van Kobrin 5.431 mensen, 66% van de totale inwoners van Kobrin. In die tijd waren er de volgende Joodse onderwijsinstellingen: Talmud-Torah - een Jesjiva, een Joodse school voor jongens in het Hebreeuws (4-jarige opleiding), en een ambachtsschool in het Jiddisch.

Het Russische leger trok Kobrin binnen op 20 september 1939. Kort daarna, halverwege 1940, kreeg het leger het bevel om alle synagogen, jeshivas en Talmoed-Torah te sluiten. De Duitsers bezetten Kobrin op 24 juli 1941 en op die dag verzamelden zij en hun handlangers 170 mannelijke Joden en executeerden ze op het terrein van de synagoge. Er waren meer dan 8000 Joden in het getto van Kobrin. Bijna allemaal werden ze in het voorjaar van 1943 gedood.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de synagoge gebruikt voor graanopslag. In 1955 kwam er een brouwerij. In 1996 werd het gebouw aan het plaatselijke historische museum gegeven. Door gebrek aan geld kon de administratie van het museum niet de broodnodige renovatie van het gebouw maken. In 2004 werd besloten om het gebouw terug te geven aan de rechtmatige eigenaar, de Joodse Gemeente in Kobrin, die bestond uit 60 leden.

Bronnen, o.a. :

- Digitaal Joods Monument
- https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Stolpersteine_in_Rees
- Arnheems Historisch Tijdschrift met artikel De 'joodse sfeer' en vluchtelingen in Arnhem, 1933-1940 door Margot Klijn. (20^e jaargang, nr. 4)
- De stille slag/Joodse Arnheimers, 1933-1945 door Margot Klijn.
- De website <http://db.yadvashem.org/>
- www.wiewaswie.nl

Jans Askes, Arnhem 2019.

Deze persoon komt voor in de levensgeschiedenissen die Jans Askes in 2019 schreef over de families Marcus-Gwirmann en Schaffit-Marcus en over de familie Dormits.